

LATOPISY
AKADEMII SUPRASKIEJ
5

SYNODY CERKWI PRAWOSŁAWNEJ
W I RZECZYPOSPOLITEJ

Pod redakcją
Marzanny Kuczyńskiej i Urszuli Pawluczuk

Białystok 2014

Rada Naukowa

Arcybiskup Białostocki i Gdański Jakub (Białystok),
Arcybiskup Wrocławski i Szczeciński Jeremiasz (Wrocław),
Antoni Mironowicz (Białystok), Aleksander Naumow (Wenecja)

Kolegium Redakcyjne

ks. Jarosław Józwik (redaktor naczelny),
Magdalena Żdanuk (sekretarz), ks. Henryk Paprocki, Marzanna Kuczyńska,
m. Mikołaja, Jarosław Charkiewicz, Urszula Pawluczuk

Wszystkie teksty złożone do tomu zostały zaakceptowane do druku przez
Radę Naukową na podstawie procedury *peer review*.

Adres Redakcji

Fundacja „Oikonomos”
ul. Św. Mikołaja 5, 15-420 Białystok, e-mail: fundacja@oikonomos.pl

Redakcja techniczna, skład i projekt okładki

Jarosław Charkiewicz

ISSN 2082-9299

Wydawca

Fundacja „Oikonomos”

Druk i oprawa

Orthdruk Sp. z o.o., Białystok

SPIS TREŚCI

Od Redakcji	7
Adam Martynowicz <i>Typologia soborów lokalnych Kościoła prawosławnego na ziemiach ruskich i Wielkiego Księstwa Litewskiego do końca XV wieku</i>	9
Aleksander Naumow <i>Metropolita kijowski Grzegorz (Camblak) na soborze w Konstancji (1418)</i>	41
Павел Бочек <i>Митрополит Киприан – защитник Православной Церкви в Восточной Европе в конце XIV – начале XV веков</i>	57
Antoni Mironowicz <i>Sobory wileńskie 1509 i 1514 roku</i>	71
Urszula Pawluczuk <i>Wilno w okresie Soboru 1514 roku</i>	83
Ks. archim. Andrzej Borkowski <i>Wysłannicy patriarchy konstantynopolitańskiego na soborach w Rzeczypospolitej w XVI wieku</i>	103
Agnieszka Gronek <i>Sakrament namaszczenia chorych i jego obrazowanie w sztuce zachodnioruskiej w dobie polemiki międzywyznaniowej</i>	121
Jarosław Stankiewicz <i>Dzieje prawosławia na Nowogródczyźnie do końca XVI wieku</i>	145
Marcin Mironowicz <i>Prawosławne parafie we Włodzimierzu Wołyńskim do końca XVI wieku</i>	167
Alicja Z. Nowak <i>Synodalne źródła nauk dla kapłanów w metropolii kijowskiej do XVII wieku</i>	181
Dominika Gapska <i>Znaczenie soborów w budowaniu niezależności państwowej, przykład Serbii (pierwsza połowa XVIII wieku)</i>	195

Andrej Harbatski	
<i>Конфессиональные отношения в Пинском повете в период I Речи Посполитой</i>	201
Ольга Н. Иванчина	
<i>Семантика иконы в Беларуси периода I Речи Посполитой</i>	209
Ks. diakon Denis Rusnak	
<i>Prawosławna diecezja litewska w 1914 roku</i>	221
Александр Н. Свирид	
<i>Источники по истории Православной Церкви I Речи Посполитой как основа обоснования права собственности на культовые объекты Польской Автокефальной Православной Церкви в 20-30 гг. XX века</i>	235
Jarosław Charkiewicz	
<i>Różnorodność i hierarchizacja świętych w Kościele prawosławnym</i>	241

SOBORY WILEŃSKIE 1509 I 1514 ROKU

Słowa kluczowe: Sobory wileńskie, Kościół prawosławny, Wielkie Księstwo Litewskie

Najważniejsze sprawy dotyczące Kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej były rozpatrywane na soborach lokalnych – choć odbywały się nieregularnie, to odgrywały istotną rolę w rozwiązywaniu problemów wewnętrznych Cerkwi. Zwoływane były przez metropolitę po uzyskaniu zgody panującego. W soborach lokalnych brali udział, oprócz hierarchii cerkiewnej i duchowieństwa, przedstawiciele bractw cerkiewnych, prawosławnego możnowładztwa i szlachty oraz świeccy reprezentanci diecezji¹.

Ważne postanowienia w sprawach cerkiewnych zapadły w Wilnie na dwóch soborach, 1509 i 1514 roku. Pierwszy sobór wileński odbył się na przełomie 1509 i 1510 roku. Rozpoczął się 25 grudnia 1509 roku. Wzięli w nim udział: metropolita Józef Sołtan (1507-1521), siedmiu biskupów: włodzimiersko-brzeski Wassian (1497-1510), smoleński Warsonofiusz (1509-1514), łucko-ostrogski Cyryl (1498-1526), połocko-witebski Eutymiusz (1509-1514), turowsko-piński Arseniusz (1509-1518), przemyski Antoni (1497-1520) i chełmski Filaret (1507-1533). W soborze uczestniczyli przełożeni wielu monasterów: Iona z Ławry Kijowsko-Pieczerskiej, Pafnucy z monasteru Zwiastowania NMP w Supraślu, Zosima z monasteru św. Trójcy w Wilnie, Arseniusz z klasztoru ławryszewskiego, Józef z monasteru św. Trójcy w Słucku, Sergiusz z monasteru Wniebowstąpienia Pańskiego w Mińsku, Antoni z klasztoru św. Michała z Połocka, Szymon z monasteru św. Trójcy, prawdopodobnie w Wilnie, Atanazy z klasztoru św. Ducha w Smoleńsku, Eufemiusz z monasteru św. Jana z Połocka, Aleksy z monasteru św. Piotra z Połocka, Iona z klasztoru św. Mikołaja z Holszan i Geroncjusz z monasteru św. Mikołaja z Łoska. Do Wilna przybyli również protopopi: wileński – Mateusz, nowogródzki – Jakub, słucki – Fiodor, markowski – Łukian, słonimski – Kosma, wołkowyski – Fiodor. W soborze brali też udział przedstawiciele prawosławnych środowisk świeckich².

¹ L. Bieńkowski, *Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce XVI-XVIII w.*, [w:] *Kościół w Polsce. Studia nad historią Kościoła katolickiego w Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. II., cz. 2, Kraków 1969, s. 792-794; A. Белецкий, *Родоприсхождение западнорусского митрополита Иосифа II Солтана*, Вильна 1895, s. 3-30; A. Łapiński, *Zygmunt Stary a Kościół prawosławny*, Warszawa 1937, s. 15; Б. Н. Флоря, *Иосиф II*, [w:] *Православная энциклопедия*, т. XXVI, Москва 2011, s. 14-15.

² *Акты исторические собранные и изданные Археографической комиссией*, т. I, Санкт-Петербург 1841, s. 525; „Русская Историческая Библиотека”, т. IV, кн. 1, Санкт-Петербург 1878, кол. 7-8; „Вестник Западной России”, т. III, кн. 7, отд. 2, Вильно 1866/1867, s. 1-6; I. Stebelski, *O prześwietnej familii JMŚC PP. Sołtanów*, „Scriptores Rerum Polonicarum”, т. IV, Kraków 1874, s. 377-381; E. Церетели, *Елена Иоанновна, великая княгиня литовская, русская, королева польская*, Санкт-Петербург 1898, s. 301; A. Mironowicz, *Powstanie monasteru*

Sobór w Wilnie 1509-1510 r. ustanowił piętnaście zasad, które miały regulować relację między władzą duchowną a świecką. Celem ich było osłabienie wpływu świeckich na obsadzanie stanowisk cerkiewnych i podniesienie prestiżu władzy duchownej. Podczas obrad podjęto postanowienia dotyczące stosunku duchowieństwa do władzy świeckiej, określono sposób wyłaniania kandydatów na stanowiska kościelne, regulowano życie kleru i kwestie sądownictwa duchownego³.

Obsadzanie katedr biskupich, a zwłaszcza nominacje królewskie, uzależniono od zgody metropolity. Wyboru kandydata na biskupa mieli dokonywać reprezentatywni panowie świeccy i duchowni wyznania prawosławnego. Zalecano, żeby metropolita nie wyświęcał tych, którzy „za życia biskupa wkupują się na biskupstwo bez wiedzy i woli metropolity i biskupów oraz zgromadzenia książy i panów zakonu greckiego”⁴.

Kandydaci mieli spełniać odpowiednie wymogi kanoniczne i moralne. Król nie mógł bez zgody wszystkich biskupów polecić na katedrę „nieodpowiedniego kandydata”. Zakazano kupowania godności biskupich za życia poprzednika i zajmowanie katedr po jego śmierci. Ta sama zasada miała obowiązywać przy obsadzie stanowisk przełożonych klasztorów i parafii. Karą za złamanie postanowienia soborowego było odłączenie od wspólnoty cerkiewnej i opuszczenie stanowiska. Biskup, który naruszyłby kanony, miał być pozbawiony godności⁵.

Władcy otrzymali prawo wskazywania kandydatów na stanowiska cerkiewne w granicach swojej diecezji. Nie mogli wydawać zgody na opuszczanie przez duchownych diecezji i sprawowania posługi duszpasterskiej poza jej granicami. Przejście kapłana do innej eparchii mogło nastąpić tylko za zgodą władcyków starej i nowej diecezji. Zakaz sprawowania posługi duszpasterskiej w diecezji mógł być rezultatem braku listów kanonicznych właściwego biskupa oraz stanem bezzennym duchownego. Bezzenni księża i diakoni, którzy nie byli mnichami, nie mieli prawa pozostawać w stanie duchownym. Metropolita i biskupi, którzy naruszyliby owe zasady, powinni być pozbawieni godności, a w razie sprzeciwu odłączeni od wspólnoty i wyklęci. Postanowieniem soboru ze

supraskiego, „Białostockie Teki Historyczne”, nr 10, Białystok 2012, s. 31; idem, *O początkach monasteru supraskiego i jego fundatorach*, Supraśl 2013, s. 34-35.

³ „Русская Историческая Библиотека”, т. IV, s. 5-18; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*, Białystok 2003, s. 223, 225.

⁴ „Русская Историческая Библиотека”, т. IV, s. 8; A. Łapiński, op. cit., s. 43. **Szczególnie widoczna była ingerencja władzy świeckiej w wybory namiestników lwowskich.** Zgodnie z przywilejem królewskim z 1509 r. namiestników ruskich mianował łaciński arcybiskup lwowski. Powołując się na ten przywilej, Zygmunt Stary razem z katolickim arcybiskupem wielokrotnie narzucał własną kandydaturę na namiestnika metropolity we Lwowie (Jacka Gdaszyckiego, Jacka Sikorę, Makarego Tuczapskiego). Niejednokrotnie kandydaci ci nie byli akceptowani przez metropolitę kijowskiego. K. Chodynicki, *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny (1385-1632)*, Warszawa 1934, s. 267; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w dziejach dawnej Rzeczypospolitej*, Białystok 2001, s. 320, 325; L. Bieńkowski, op. cit., s. 801-802; Problem ten został rozwiązany dopiero w 1539 r., kiedy zostało utworzone władctwo halickie, a monarcha zatwierdził na katedrę biskupią Makarego Tuczapskiego. Sprawa obsady biskupstwa halicko-lwowskiego była również później bardziej skomplikowana aniżeli innych katedr. Obok czynników świeckich w wybór biskupa ingerował łaciński arcybiskup lwowski. J. Woliński, *Polska i Kościół prawosławny*, Warszawa 1934, s. 32, 33. Dopiero sobór brzeski z 1591 r. uchwalił powrót do kanonicznej praktyki wyboru metropolity i biskupów na wakujące godności. Rola króla została ograniczona do zatwierdzania dokonanego wyboru.

⁵ *Акты исторические собранные и изданные Археографической комиссией...*, т. I, s. 523.

stanu duchownego należało także usuwać wszystkich, którzy naruszali cerkiewne kano-ny, moralność chrześcijańską oraz dobre obyczaje⁶.

Na biskupów nałożono obowiązek nadzorowania życia moralnego i intelektualnego duchowieństwa. Oni wyświęcali prezbiterów, hieromnichów i diakonów. Udzielali zgody i błogosławieństwa na zakładanie nowych parafii, budowę na swoim terenie świą-tyń i obsadę w nich duchownych. Mieli ponadto obowiązek czuwania nad moralnością i czystością wiary duchownych i świeckich. Musieli uczestniczyć w soborach lokalnych i dbać o wypełnianie ich postanowień.

W sporach między duchowieństwem prawosławnym a władzą świecką lub oso-bami nieduchownymi powoływano się na prawa kanoniczne Kościoła prawosławne-go, postanowienia soborów powszechnych, *Nomokanon* Jarosława Mądręgo, miej-scową tradycję cerkiewną, edykty i przywileje królów polskich i książąt litewskich⁷. W oparciu o te uwarunkowania prawne kompetencje sądów duchownych zostały ściśle określone. Sąd nad metropolitą i biskupami faktycznie sprawował monarcha. W sprawach dotyczących wyłącznie duchowieństwa i poddanych kościelnych, gdzie powinni jedynie wyrokować metropolita lub biskupi, w rzeczywistości zapadały często wyroki wydawane przez czynniki świeckie. Nawet w sporach majątkowych, gdzie obie strony były duchowne, rozstrzygnięcia zapadały przed sądami ziemskimi lub grodzkimi⁸.

W świetle postanowień soboru wileńskiego metropolita i biskupi uważani byli za jedynie kompetentnych w rozstrzyganiu spraw między duchowieństwem⁹. Występki du-chownego rozpatrywały sądy biskupie, składające się z ordynariusza diecezji, przedsta-wicieli duchowieństwa zakonnego i świeckiego oraz wiernych.

W drugiej połowie XV wieku zaszły istotne zmiany w wyborze nowych ordynariu-szy diecezji, wskutek czego sobór biskupów stracił swe kanoniczne uprawnienia. Co prawda, uchwała soboru wileńskiego z 1509 roku uzależniała obsadzenie katedr die-czejalnych przede wszystkim od woli metropolity, ale w praktyce jego rola ogranicza-ła się do wyświęcenia wskazanego już kandydata. W XVI wieku mianowanie wład-yków należało wyłącznie do króla. Taką władzę monarcha zyskiwał na podstawie prawa „podawania” i „ktitorstwa”. Oba prawa dawały królom polskim prawo prezenty osób

⁶ „Русская Историческая Библиотека”, т. IV, кн. 1, кол. 9-10.

⁷ Макарий, митроп., *История Русской Церкви*, т. IX, Санкт-Петербург 1879, s. 269-271; K. Chodynicki, op. cit., s. 163-165.

⁸ Na prośbę metropolity Józefa Sołtana postanowienia synodu zostały potwierdzone przez króla Zygmunta Starego 2 lipca 1511 r. Tego samego dnia monarcha na sejmie w Brześciu potwierdził autonomię sądownictwa cerkiewnego i wyłączność jurysdykcyjną metropolity w sądownictwie nad duchownymi w sprawach wiary. Kopia przywileju królewskiego, Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, sygn. 5006, k. 152; A. Mironowicz, *Największa fundacja Aleksandra Chodkiewicza. Spór o charakter fundacji*, [w:] *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*, red. J. Urwanowicz, Białystok 2003, s. 529-550; A. Łapiński, op. cit., s. 105-115; „Русская Историческая Библиотека”, т. IV, s. 36, 37. **Sami królowie w celu podniesienia poziomu moralnego duchowieństwa próbowali zwoływać sobory duchowieństwa prawosławnego.** Taką próbę podjął Zygmunt August w 1546 r. Nie wiemy, czy ostatecznie sobór ten doszedł do skutku. Dopiero III statut litewski z 1588 r. wprowadził ustalenia korzystne dla Kościoła prawosławnego w sprawach majątkowych. Podarowane przez króla dobra cerkiewne były zwolnione od powinności wojennych i nie podlegały jurysdykcji sądów ziemskich. Inne majątki cerkiewne podlegały prawu pospolitemu i służbie wojennej, a spory o nie były rozstrzygane przez sądy ziemskie i podkomorskie.

⁹ „Русская Историческая Библиотека”, т. IV, s. 13, 14.

duchownych na stanowiska cerkiewne oraz opieki nad stanem moralnym i materialnym duchowieństwa¹⁰.

W dobrach prywatnych procedura obsady stanowiska przełożonego klasztoru była podobna. Obsada przełożonych monasterów na terenie dóbr prywatnych zależała często od ich właścicieli. W praktyce decydujący głos należał do ktitora, posiadającego prawo prezenty. Analogiczna sytuacja występowała przy obsadzie innych wyższych stanowisk duchownych. Zakres obsady stanowisk duchownych wynikający z prawa „podawania” doprowadził do szerokiej ingerencji czynnika świeckiego w wewnętrzne życie cerkiewne. Ingerencja ta nie zawsze była zgodna z interesami Kościoła prawosławnego, niejednokrotnie prowadziła do konfliktów wewnątrzcerkiewnych.

W takiej sytuacji sobór z 1509 roku postulował, aby godność przełożonych monasterów przyznawał metropolita. Duchowni, którzy zostali wyświęceni przez biskupa, nie mogli być usunięci ze stanowiska przez „podawców”. Pozbawienie godności duchownej za naruszenie dyscypliny kościelnej mogło nastąpić tylko na drodze soborowej decyzji biskupa lub kryłosu. Wakat na stanowisku proboszcza w cerkwi znajdującej się w mocy prawa „podawania” nie mógł trwać dłużej niż trzy miesiące. Jeżeli w ciągu tego terminu podawca nie przedstawił swego kandydata to obsady stanowiska dokonać powinien sam biskup. Duchowny, który sam objął funkcję cerkiewną (bez błogosławieństwa biskupa), musiał być pozbawiony godności kapłańskiej, a „podawca” odłączony od wspólnoty kościelnej¹¹.

Uregulowania dotyczące prawa „podawania” były odpowiedzią na liczne nadużycia osób świeckich w stosunku do Cerkwi prawosławnej. Za władcy turowsko-pińskiego Wassiana (1495-1509) doszło do konfliktu między nim a książętami Iwanem Jarosławowiczem i jego synem Fiodorem Iwanowiczem Jarosławowiczem. Obaj książęta nadmiernie ingerowali w prerogatywy biskupie, samodzielnie obsadzając stanowiska duchowne i podejmując decyzje w sprawie budowy nowych cerkwi. Działania książąt pińskich doprowadziły do licznych sporów kompetencyjnych. Drugim powodem konfliktu było nałożenie na poddanych biskupa turowsko-pińskiego obowiązku poddawania podwód drogowych i wodnych oraz płacenia podatków. Wobec wniesionej przez biskupa Wassiana skargi do króla, Aleksander Jagiellończyk (1501-1506) nakazał książętom pińskim zaniechania podobnych praktyk pod groźbą kary 3000 kop groszy litewskich i potwierdził kompetencje biskupa w zarządzaniu sprawami cerkiewnymi¹². Przywilej uzyskany

¹⁰ K. Chodynicki, op. cit., s. 107-120; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*, Białystok 2003, s. 213-225.

¹¹ „Русская Историческая Библиотека”, т. IV, кн. 1, кол. 9-11.

¹² *Archivum Secretum Vaticanum, Nunziatura di Polonia*, vol. 52, nr 35, k. 1. Biskup Jonasz (Иона), za wstawieniem Konstantego Ostrogskiego, otrzymał 9 lutego 1522 r. od Zygmunta Starego potwierdzenie edyktu królewskiego Aleksandra, wydanego w czasie sporu władcy Wassiana z książętami Jarosławowiczami. W dokumencie czytamy: „Władca Jonasz i powiadał przed nami tako brat nasz sławnej pamięci Aleksander król Polski i W. X. Lit. sądził przodka (...) władcy pińskiego i turowskiego Wassiana z księciem Janem Jarosławowiczem i Teodorem Iwanowiczem Jarosławowiczem, że oni poczęli byli Jemu krzywdy czynić i nowe rzeczy wprowadzać, cerkwie nowe bez woli i błogosławieństwa Jego po miastach i wsiach naszych zakładać i budować, także kapłanów w tychże cerkwiach ustanawiać i onemi rządzić, wyjmując ich z posłuszeństwa i władzy onego”. Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas, Wileńska Publiczna Biblioteka, (dalej: LVIA WPB), F. 597, op. 2, nr 94, k. 96-97; Biblioteka Uniwersyteku Wileńskiego, Oddział Rękopisów, F 48-32732, k. 116-116v; *Акты, относящиеся к истории Западной России*,

przez Wassiana był wielokrotnie potwierdzany przez innych monarchów – do króla Augusta III Sasa włącznie¹³.

Akta soboru wileńskiego z 1509 roku wskazują, że struktury terytorialne protopopii i namiestnictw kształtowały się pod wpływem administracji państwowej. Miejscowości, w których ustanowiono stolice protopopii, znajdowały się w ośrodkach jednostek państwowych. Ośrodki te to dawne lub nowe centra administracyjno-sądowe, tam było najwięcej cerkwi i duchowieństwa. Zasadniczym obowiązkiem protopopów lub namiestników było sprawowanie nadzoru nad duchowieństwem parafialnym, przeprowadzanie wizytacji i kontrola prawidłowego odprawiania nabożeństw. Za zaniebdania protopop miał prawo sędzić duchownych i udzielać im stosownych kar. Sobór wileński zobowiązywał episkopat Cerkwi prawosławnej do przestrzegania postanowień i kanonów Cerkwi pod karą pozbawienia godności duchownej¹⁴. Sobór wileński zakończył się 18 stycznia 1510 roku, albowiem w tym dniu zostały podpisane jego postanowienia.

*

Na soborze wileńskim omawiano sprawę monasteru supraskiego. Posiadał on szczególną rangę i otrzymał od patriarchy konstantynopolińskiego Joachima specjalny tomos w 1505 roku, podporządkowujący go jego władzy¹⁵. Nic też dziwnego, że na soborze ojciec Pafnucy był wymieniany jako pierwszy po przełożonym Ławry Kijowsko-Pieczerskiej Jonaszu i tytułowany „игуменом Благовещенской патріяшей обители”, czyli ihumenem monasteru patriarszego Zwiastowania NMP¹⁶.

Większość monasterów ufundowanych przez osoby świeckie znajdowała się pod wpływem swych opiekunów i ktitorów. W takich klasztorach ihumen był wybierany przez ktitora lub miejscowego biskupa. Monaster nad rzeką Supraśl podlegał jedynie patriarsze konstantynopolińskiemu. Podstawowym punktem reguły, nadanej przez Aleksandra Chodkiewicza i Józefa Sołtana, było zwrócenie uwagi na sposób życia

собранные и изданные Археологической комиссией, (dalej: *АЗР*), т. I, 1506-1544, Санкт-Петербург 1848, s. 134-135; A. Mironowicz, *Biskupstwo turowsko-pińskie w XI-XVI wieku*, Białystok 2011, s. 193-194, 220-221; A. С. Грушевский, *Очерк истории Туровско-Пинского Княжества в составе Литовско-Русского государства XIV-XVI вв.*, „Киевские Университетские Известия”, XLII, № 10, 1902, s. 100.

¹³ Potwierdzenie przywileju przez Zygmunta Starego 26 czerwca 1538 r. i Zygmunta III 22 listopada 1614 r., LVIA WPB, F. 597, op. 2, nr 94, k. 1-1v; k. 96-96v.

¹⁴ „Русская Историческая Библиотека”, т. IV, кн. 1, кол. 13-16; Postanowienia soboru wileńskiego zostały przeanalizowane przez Adama Martynowicza w pracy, *Sobory lokalne Kościoła prawosławnego na ziemiach polsko-litewsko-ruskich do końca XVI wieku*. Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. A. Mironowicza, Białystok 2013, maszynopis, s. 128-134; Б. Н. Флоря, *Виленский Собор*, „Православная энциклопедия”, т. VIII, Москва 2004, s. 479-480; Макарий, op. cit., кн. V, s. 106-110.

¹⁵ Mowa tu o patriarsze konstantynopolińskim i ekumenicznym Joachimie I (1498-1502; 1504-1505). Por. *Археологический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа* (dalej: *АСД*), т. IX, Вильно 1870, s. 3-5; „Вестник Западной России. Историко-литературный журнал”, Вильно 1867, г. V, кн. VII, т. I, *Приложения*, s. 1-3; *Summariusz dokumentów do dóbr supraskich*, opr. A. Mironowicz, Białystok 2009, s. 54-55, 136.

¹⁶ Макарий, op. cit., т. IX, Санкт-Петербург 1879, s. 168; *Акты исторические собранные и изданные Археологической комиссией...*, т. I, Санкт-Петербург 1841, s. 524-529. **Na ten przywilej patriarszy powoływał się metropolita kijowski Józef Sołtan w 1514 r.** *АСД*, т. IX, s. 5. Oryginał jest przechowywany w Archiwum Państwowym na Wawelu, Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów (dalej: AP w Krakowie, AMCh), nr 36; „Вестник Западной России”, Вильно 1867, г. V, кн. VII, т. I, s. 15; *Summariusz dokumentów do dóbr supraskich...*, s. 57, 139.

mnichów monasteru. Według reguły, bracia mieli mieszkać wspólnie i cały czas przebywać na terenie klasztoru, żaden z nich nie mógł posiadać własnego majątku. Surowe zasady życia w zamiarze fundatorów miały doprowadzić do powstania ośrodka zakonnego, gdzie przebywaliby mnisi o wysokiej moralności, dający wzór ascezy. Swoją postawą mieli przyciągnąć nie tylko prawosławnych, ale i katolików. Monaster miał być fortecą prawosławia i służyć podniesieniu autorytetu „wiary greckiej” wśród innowierców¹⁷.

Na soborze wileńskim 1509-1510 roku zapadła też decyzja o wyborze ihumena supraskiego, Pafnucego Siehenia, na biskupa. Kilku ordynariuszy było już w podeszłym wieku, zwłaszcza władca włodzimiersko-brzeski, dlatego ihumen Pafnucy według metropolity Józefa Sołtana był najlepszym kandydatem na to stanowisko. Tak się też stało. Po śmierci władcy Wassiana w 1510 roku ordynariuszem diecezji włodzimiersko-brzeskiej został Pafnucy Sieheń. Jego kandydaturę poparł nie tylko metropolita Józef, ale i świeckie elity prawosławne: książę Fiodor Jarosławowicz, książę Konstanty Ostrogski, księżna Helena i Aleksander Chodkiewicz.

Sobór 1514 roku

Na kolejnym synodzie odbywającym się w Wilnie od 2 do 5 lutego 1514 roku dominowały sprawy wewnątrzcerkiewne i problem kanonizacji Elizeusza Ławryszewskiego. Metropolita Sołtan został poproszony o dokonanie pochówku królowej Heleny na początku 1513 roku w Wilnie, a w roku następnym do odbioru przysięgi wierności królowi od możnowładztwa i bojarów prawosławnych przed zbliżającą się wojną z Wielkim Księstwem Moskiewskim¹⁸.

W 1514 roku w obradach synodu wileńskiego uczestniczył wysłannik patriarchy carogrodzkiego Pachomiusza I (1504-1513), archimandryta leszczyński, Filipos¹⁹. Oprócz niego w soborze brali udział: metropolita Józef Sołtan, biskup smoleński Warsonofiusz (1508-1514), włodzimiersko-brzeski Pafnucy (1511-1522), turowsko-brzeski Arseniusz (1509-1518). Pod ustaleniami soborowymi podpisali się jeszcze: archimandryta wileński Antoni, ihumen wileński Efraim, protopop nowogródzki – Nektow z cerkwi św. Mikołaja, proboszczowie wileńscy: Iwan Kasza – z cerkwi św. Michała, Ifenti Masło – z cerkwi św. Jerzego, Roman – z cerkwi św. Paraskiewy Piątnickiej – i diak metropolity Jezow Fedkowicz²⁰.

Wbrew panującej w literaturze naukowej opinii podczas soboru nie wspomniano o planach unii kościelnej²¹. Metropolita Józef zrzekł się na soborze wielu praw do

¹⁷ А. Белецкий, *Митрополитъ Иосифъ II Солтанъ и отношение его къ Супрасльскому монастырю*, Вильна 1899, s. 16-17; A. Mironowicz, *O początkach monasteru supraskiego i jego fundatorach...*, s. 34-35.

¹⁸ H. Lulewicz, *Sołtan Józef*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. LX, z. 3, Warszawa-Kraków 2001, s. 360; Б. Н. Флоря, *Иосиф II*, [w:] *Православная энциклопедия*, т. XXVI, Москва 2011, s. 14-17.

¹⁹ АСД, т. I, s. 39-41; A. Łapiński, op. cit., s. 7.

²⁰ АСД, т. I, s. 39, 41.

²¹ „Русская Историческая Библиотека”, т. IV, Санкт-Петербург 1878, s. 5-18; A. Łapiński, op. cit., s. 21-22; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów...*, s. 210-211. O przywiązaniu metropolity Józefa Sołtana do prawosławia świadczy fakt, że nuncjusz papieski Zachariasz Forreri wysłany przez papieża Leona X (1513-1521) do Wilna w 1521 r. w sprawie kanonizacji św. Kazimierza, nazywa metropolitę „wielkim schizmatykiem”. J. Daniłowicz, *Skarbiec dyplomów papieskich, książęcych, uchwał narodowych, postanowień różnych władz*

monasteru supraskiego. Klasztor został zwolniony z wszelkich opłat na rzecz metropolii²². Zapisano również, że ihumen powinien przybywać do metropolity tylko w wyjątkowych sytuacjach – na przykład, kiedy zostanie zawezwany do udziału w soborze. Metropolita zachował jedynie prawo nadzoru duchowego, żeby ihumen i mnisi żyli zgodnie z regułą klasztorną ustanowioną przez patriarchę Joachima w 1505 roku. Ponadto metropolita zachował prawo sądenia ihumena za naruszenie reguły zakonnej i prawo udzielania błogosławieństwa nowemu przełożonemu klasztoru, wybranemu przez bractwo zakonne. Prawo sądenia mnichów i nadzór nad ich postępowaniem przeszły w ręce ihumena monasteru²³.

Przywilej ten został nadany klasztorowi supraskiemu na zakończenie soboru wileńskiego, 5 lutego 1514 roku, co dodatkowo podnosiło prestiż i rangę monasteru. Decyzja metropolity kijowskiego była podyktowana obawą przed ingerencją w życie klasztorne następnym metropolitą i faktem, że monaster supraski był klasztorzem patriarchalnym. Ihumen monasteru był wybierany tylko spośród braci, a rola metropolity została ograniczona do udzielenia nowo wybranemu przełożonemu błogosławieństwa. Metropolita wziął pod uwagę również fakt, że zgodnie z prawem „patronatu” i „ktitorstwa” innowierczy kolatorzy mieli na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego coraz większy wpływ na wybór przełożonych monasterów. Józef Sołtan nie chciał dopuścić, by taka sytuacja mogła powstać w monasterze supraskim. 28 lipca 1515 roku kolejny raz potwierdził swoje postanowienie z 5 lutego 1514 roku: „nic nie mieć do monasteru supraskiego ani sług swoich posyłać nie ma, ani w żadną rzecz krom duchownych spraw wdawać się nie ma”²⁴. Troska o prawidłową obsadę przełożonego monasteru spowodowała zrzeczenia się na soborze wielu przysługujących metropolicie praw wobec klasztoru.

i urzędów posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych innych krajów, t. II, Wilno 1862, s. 263-265; A. Mironowicz, *Największa fundacja Aleksandra Chodkiewicza. Spór o charakter fundacji...*, s. 529-550.

²² Biblioteka Muzeum Narodowego im. Czartoryskich w Krakowie, Zbiór dokumentów pergaminowych, nr 76, (MNK 541/8), k. 1; Николай (Далматов), *Супрасльскій Благовещенскій монастырь*, Санкт-Петербург 1892, s. 28; *Summariusz dokumentów do dóbr supraskich...*, s. 57, 139; A. Mironowicz, *Powstanie monasteru supraskiego...*, s. 25.

²³ Oryginał jest przechowywany w: AP w Krakowie, AMCh, nr 35, k. 4; nr 36, k. 10, 141-142; „Вестник Западной России”, Вильно 1867, г. V, кн. VII, т. I, s. 15; АВАК, т. I, Вильно 1865, s. 38-42; *Summariusz dokumentów do dóbr supraskich...*, s. 57; A. Белецкий, *Митрополитъ Иосифъ II Солтанъ и отношение его къ Супрасльскому монастырю...*, s. 29-30.

²⁴ AP w Krakowie, AMCh, sygn. 36, nr 29, k. 115-117. Postanowienie odwołuje się do dokumentu wileńskiego z 5 lutego z 1514 r. W kopii krakowskiej podany jest rok 1515. Pomimo ograniczenia swoich kompetencji metropolita Sołtan troszczył się o sprawy monasterskie, bronił prawa klasztoru do posiadanych dóbr, występował przed sądami ziemskimi i królem. АСД, т. IX, s. 35-36; AP w Krakowie, AMCh, nr 36; „Вестник Западной России”, г. V, кн. VII, т. I, Вильно 1867, s. 15; *Summariusz dokumentów do dóbr supraskich...*, s. 57. Np. w 1516 r. metropolita energicznie bronił ziem przekazanych monasterowi przed zakusami poddanych króla. *Акты, издаваемые комиссией, высочайше учрежденной для разбора древних актов в Вильне* (dalej АВАК), т. VII, Вильно 1875, s. 2. On to zainicjował zamianę przynależnej do klasztoru Choroszczy na inne dobra z powodu wielkiej liczby karczm i trudności w zarządzaniu miastem. АСД, т. IX, s. 41-45; A. Белецкий, *Митрополитъ Иосифъ II Солтанъ и отношение его къ Супрасльскому монастырю...*, s. 30-31; A. Mironowicz, *O początkach monasteru supraskiego i jego fundatorach...*, s. 35.

Podczas obrad 1514 roku doszło też do kanonizacji Elizeusza (Jelisieja), archimandryty monasteru ławryszewskiego²⁵. Biografia świętego wzbudza wiele kontrowersji historycznych. Badacze łączą osobę świętego z synem Mendoga (1200-1263) – Wojsiełkiem (1230-1267) – lub z synem księcia litewskiego Treinota (1263-1265) Rimunta, który miał przyjąć na chrzcie imię Ławr lub Laurencjusz²⁶.

W literaturze naukowej powszechnie uważa się, że klasztor Zaśnięcia NMP nad rzeką Niemen powstał w wyniku starań syna Mendoga Wojsiełka, księcia nowogródzkiego. Według tej hipotezy najpierw Wojsiełek przyjął na Wołyniu (Uhrowie) stan zakonny, a następnie w 1261 roku założył monaster nad Niemnem w Ławryszewie. Podczas pobytu w monasterze ławryszewskim książę dowiedział się o śmierci swych braci i w obawie o życie udał się do Pińska. Wojsiełek mnich po bratobójczych walkach między książętami litewskimi, przy pomocy wojsk pińskich i nowogródzkich, objął władzę na Litwie (1263-1267)²⁷. Z kolei Szwarno (1267-1269), młodszy syn Daniela Romanowicza, ożeniony z siostrą Wojsiełka, objął rządy nad Rusią Czarną²⁸. Po kilku latach sprawowania władzy (w 1267 r.) Wojsiełek przekazał rządy na Litwie Szwarnie, a sam udał się do klasztoru w Uhrowsku. Właśnie wówczas pojawiła się realna szansa wprowadzenia chrześcijaństwa na Litwie. Wojsiełek był wyznawcą prawosławia i dążył do uporządkowania spraw wewnętrznych w państwie. W tym celu nawet na pewien czas porzucił monaster i zajął się sprawami kraju, próbując z prawosławia uczynić religię państwową. Ale książę halicki Mściśław zamordował Wojsiełka za przekazanie Litwy Szwarnie. Szwarno, gorliwy wyznawca prawosławia, kontynuował politykę chrystianizacji ziem litewskich. Zabójstwo Wojsiełka pogorszyło stosunki rusko-litewskie. Trojden, który objął rządy na Litwie po śmierci Szwarno, prowadził niechętną politykę wobec Rusi²⁹. Objęcie rządów przez Trojdena (1269-1281) przekreśliło plany ewangelizacyjne Kościoła prawosławnego na Litwie już na początku drugiej połowy XIII wieku³⁰. Powyższe informacje całkowicie wykluczają hipotezę o założeniu monasteru w Ławryszewie przez księcia Wojsiełka i utożsamienie go ze św. Elizeuszem. Pobyt księcia nowogródzkiego w monasterze jest odnotowany w 1261 roku, kiedy świętego ławryszewskiego już tam nie było.

²⁵ A. W. Kojalowicz, *Miscellanea rerum ad statum ecclesiasticum in magno Lituaniae ducato pertinentium*, Vilnae 1650, s. 8; I. Stebelski, *Dwa wielkie światła na horyzoncie polockim z cieniów zakazanych powstające czyli żywoty śś. Paniien i matek Ewfrozyny i Parascewii zakonnic i hegumenij...*, t. I., Lwów 1866, s. 111, przyp. 1; *Ипатьевская летопись*, [w:] *Полное собрание русских летописей* (dalej: ПСРЛ), т. II, Москва 1843, kol. 830-831, 858-869; Макарий, op. cit., т. IX, s. 176, 177; K. Chodynicki, op. cit., s. 171, 172; A. Łapiński, op. cit., s. 11-17, 20-24; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów...*, s. 210.

²⁶ Г. Киприянович, *Исторический очерк Православия, католичества и унии в Белоруссии и Литве*, Вильно 1895, s. 11-12.

²⁷ ПСРЛ, т. II, s. 861; M. Ермалович, *Старажытная Беларусь*, Мінск 1990, s. 324.

²⁸ *Летописец великих князей литовских*, ПСРЛ, т. XXXV, Москва 1980, s. 130; И. Данилович, *О литовских летописях*, „Журнал Министерства народного просвещения”, 1840, №11, s. 70-114; Ф. Н. Добрянский, *Описание рукописей Виленской публичной библиотеки, церковнославянских и русских*, Вильна 1882, s. 70; А. А. Шахматов, *О Супрасльском списке западно-русской летописи*, Санкт-Петербург 1901, s. 1-16; И. А. Тихомиров, *О составе Западно-русских, так называемых Литовских летописей*, „Журнал Министерства народного просвещения”, 1901, № 3, s. 1-36, № 5, s. 7-119; ПСРЛ, т. XVII, Санкт-Петербург 1907, s. 1-84; ПСРЛ, т. XXXV, s. 36-67.

²⁹ B. Włodarski, *Polska i Ruś 1194-1340*, Warszawa 1966, s. 150, 151.

³⁰ A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów...*, s. 102-104.

Szczegółowa analiza pracy Alberta Wijuka Kojalowicza *Miscellanea rerum ad statum ecclesiasticum in magno Lituaniae ducato pertinentium* i *Latopisu hipackiego* pozwoliła Aleksemu Mielnikowi³¹ na rekonstrukcję najbardziej prawdopodobnej historii życia Elizeusza Ławryszewskiego i dziejów zorganizowanego przezeń monasteru. W świetle najnowszych ustaleń Elizeusz pochodził z rodziny książąt litewskich i przed wstąpieniem do klasztoru miał na imię Romult lub Rymont. Był dworzaninem na dworach księcia Ryngolda (zm. 1219) i Mendoga (1200-1263). Na dworze księżęcym w tajemnicy przyjął chrześcijaństwo, a następnie wyjechał, udając się w odludne miejsce, gdzie spotkał prawosławnego mnicha o imieniu Grzegorz. Z Grzegorzem około 1225 roku przybył do monasteru Zaśnięcia NMP nad rzeką Niemen, niedaleko Nowogródka³² Monaster powstał jeszcze w końcu XII wieku, w miejscu trudno dostępnym, otoczonym wodami i bagnami. Przypuszcza się, że jego założycielem był biskup turowski Laurenccjusz (1182-1194)³³. Możliwe, że to od imienia władcy monaster uzyskał swoją nazwę. Według niektórych hagiografów, Elizeusz był uczniem niezwykle szanowanego św. Laurenccjusza Zatwornika, biskupa turowskiego (1182-1194)³⁴. O tych związkach wspomina fragment jego troparionu „С Лаврентиєм чудным подвизался Елисей”.

Mnich asceta był więc w Ławryszewie już w 1225 roku. Elizeusz początkowo prowadził życie pustelnicze. Informacja o jego ascetycznym życiu zaczęła przyciągać wielu mnichów. To dla nich święty wybudował cerkiew Wniebowstąpienia Pańskiego³⁵, a następnie został przełożonym zgromadzenia na początku lat czterdziestych XIII wieku. Wraz z innymi mnichami Elizeusz Ławryszewski wybudował inne drewniane budynki klasztorne³⁶. Jako pierwszy przełożony monasteru Elizeusz znany był z wielkiego życia duchowego. Prawdopodobnie od św. Laurenccjusza przyjął dar walki z biesami. Jego pełen wyrzeczeń mniś żywot został przerwany przez opętanego młodzieńca, który 23 października 1250 roku zamordował ihumena. Po dotknięciu zabitego mnicha młodzieniec

³¹ A. A. Мельников, *Путь непечален. Исторические свидетельства о святости Белой Руси*, Минск 1992, s. 140-142.

³² A. В., Кузьмин, *Елисей*, [w:] *Православная энциклопедия*, т. XVIII, Москва 2008, s. 406-407; A. Martynowicz, *Sobory lokalne Kościoła prawosławnego na ziemiach polsko-litewsko-ruskich do końca XVI wieku...*, s. 137-140.

³³ A. Mironowicz, *Biskupstwo turowsko-pińskie w XI-XVI wieku...*, s. 176-178

³⁴ Bibliografia władcy Laurenccjusza została opisana w *Paterykonie Kijowsko-Pieczerskim* i w *Żywotach Świętych* Dymitra Rostowskiego. Źródła nie dają możliwości ustalenia daty, miejsca urodzenia biskupa turowskiego, ani jego świeckiego imienia. Przypuszcza się, że urodził się on w Turowie w latach trzydziestych XII w. Początkowo Laurenccjusz był mnichem monasteru św. św. Borysa i Gleba w Turowie, a następnie przybył do Ławry Kijowsko-Pieczerskiej. Kiedy ihumen odmówił mu błogosławieństwa na życie w samotności w pieczarach klasztoru, mnich zdecydował się na życie w zamknięciu w swojej celi w monasterze św. Dymitra Sołuńskiego w Kijowie. Po kilkuletnim pobycie w monasterze Laurenccjusz powrócił do Ławry Kijowsko-Pieczerskiej. Tam zamieszkał w jednej z pieczar klasztoru. W obu klasztorach dał się poznać jako człowiek modlitwy, gorliwy kaznodzieja i cudotwórca. Był znany z uzdrowień ludzi opianowanych przez demony. A. A. Мельников, op. cit., s. 133-134. Laurenccjusz biskupem turowskim został w 1182 r. Niestety, nie mamy innych informacji o działalności władcy turowskiego, albowiem źródła nie wspominają imion ordynariuszy diecezji aż do 1390 r. Według tradycji, zmarły biskup turowski pochowany został na cmentarzu monasteru św. św. Borysa i Gleba. Decyzją władz cerkiewnych, Laurenccjusz, jako były zatwornik Ławry Kijowsko-Pieczerskiej, został przeniesiony do pieczary św. Antoniego w Kijowie. A. A. Мельников, op. cit., s. 72-73; A. Mironowicz, *Biskupstwo turowsko-pińskie w XI-XVI wieku...*, s. 43, 176-178.

³⁵ Г. Киприянович, op. cit., s. 11-12.

³⁶ *Описание церквей и приходов Минской епархии*, вып. VI, Минск 1879, s. 75; И. Н. Слюнькова, *Монастыри восточной и западной традиции*, Москва 2002, s. 39.

został uzdrowiony, a u grobu ascety znajdującego się w cerkwi monasterskiej zaczęły dokonywać się liczne cuda. Za jego wstawiennictwem wielu chorych doznawało uzdrowień, zwłaszcza opętani.

Elizeuszowi przypisuje się obronę monasteru ławryszewskiego przed najazdem Tatarów na początku XVI wieku.³⁷ Kanonizacja nastąpiła po wydarzeniu z 1508 roku, kiedy Tatarzy zorganizowali kolejną wyprawę na Nowogródek. Najeźdźcy zgromadzili konnicę w okolicach monasteru i zamierzali zająć klasztor. Według legendy, napastnicy zobaczyli, że cały monaster jest napelniony wojskiem, choć nie było w nim ani jednego żołnierza. To wstawiennictwo ihumena Elizeusza miało skłonić najeźdźców do odwrotu.

Informacje o cudach u grobu mnicha ascety znane były na całym obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego. Cuda dokonane za sprawą Elizeusza skłoniły metropolitę Sołtana do zwołania soboru i kanonizacji mnicha. Zwolennikiem kanonizacji był archimandryta ławryszewski, Ignacy, blisko związany z Józefem Sołtanem. Archimandryta ławryszewski był również członkiem sądu metropolitarnego w Wilnie w 1511 roku i już wówczas występował w sprawie kanonizacji Elizeusza Ławryszewskiego. Ostatecznie ihumen Elizeusz został uznany za świętego na soborze wileńskim 1514 roku, a 23 października, dzień śmierci świętego, ustanowiono dniem jego liturgicznej pamięci. Z okazji tej kanonizacji opraciona została ewangelia ławryszewska³⁸.

³⁷ A. W. Kojalowicz, op. cit., s. 8, 36; *Ипатьевская летопись...*, т. II, kol. 830-831, 858-869; A. Mironowicz, *Biskupstwo turowsko-pińskie w XI-XVI wieku...*, s. 176.

³⁸ Д. П. Огицкий, *Великий князь Войшелк* (страница из истории православия в Литве), „Богословские Труды”, Москва 1983, s. 171-196. Z XIV wieku pochodzi też słynna ewangelia z monasteru ławryszewskiego. Na temat ewangeliarza pisali m. in. T. Friedelówna, *Ewangeliarz Ławryszewski. Monografia zabytku*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1974; М. Нікалаеў, *Палата кнігапісная: Руканісная кніга на Беларусі ў X-XVIII стагоддзях*, Мінск 1993, s. 54, 69, 134, 162, 199; Г. Киприянович, op. cit., s. 22. Ewangelia ławryszewska na pierwszej stronie miała namalowaną postać archanioła Michała, opiekuna władzy książęcej. Z zapisów na kartach ewangeliarza najwcześniejsze są Koriata, czyli Michała Giedyminowicza (zm. 1330), Aleksandra Włodzimierzowicza, syna Włodzimierza Olgierdowicza (zm. 1454) i Dymitra Korybuta Olgierdowicza. Ewangeliarz składa się z dwóch części: czytań ewangelii od Paschy do Wielkiej Soboty (s. 1-320) oraz czytań ewangelii od 1 września do końca sierpnia (s. 320-366). Według Mikołaja Nikołajewa, w ewangeliarzu wykorzystano 98% ewangelii św. Mateusza, 97% św. Marka, 97% św. Łukasza, 93% św. Jana Teologa (Ewangelisty). Na stronach 28-30 znajdują się śpiewane kanony, m. in. *Kanon i plac św. Bogurodzicy*. Przedstawiona tam hymnografia nawiązuje bezpośrednio do wzorców bizantyjskich. Ten fragment ewangeliarza został wykonany przez mnicha Hioba (Иова). М. Нікалаеў, op. cit., s. 69. Otwarte pozostaje pytanie, czy był on również autorem całego rękopisu. Bogato zdobione okładki do ewangeliarza zostały wykonane na początku XVI w., w okresie kanonizacji założyciela monasteru Jelisieja Ławryszewskiego. Ibidem, s. 72, 134. W monasterze ławryszewskim powstał też pełny cykl *Prologu*. *Prolog* to cerkiewno-poucający zbiór, prototypem którego były greckie menologiony (*минеи*) i synaksary (żywoty świętych). Księga obejmował żywoty świętych, pouczenia, pouczające opowieści i opowiadania. Materiał do czytania (opowieści, kazania, żywoty i pouczenia) był rozłożony na 366 dni. W monasterze pracowała nad nim grupa kopistów pod kierunkiem diakona Joachima za czasów wojewody nowogródzkiego Jana Janowicza Zabrzezińskiego w 1512 r. Na początku XVI w. księga trafiła do Wilna, przywieziona przez archimandrytę ławryszewskiego Ignacego. Inny *Prolog* został wykonany przez diakona Joachima z katedralnego soboru św. św. Borysa i Gleba w Nowogródku na zamówienie wojewody Zabrzezińskiego (1509-1530). Treść manuskryptu sprawdzał diakon wileńskiej cerkwi św. Jerzego – Ignacy – późniejszy archimandryta ławryszewski. Przekazał on rękopis metropolicie kijowskiemu Józefowi Sołtanowi w Wilnie w 1511 r. Oprawę rękopisu wykonał mnich Porfirusz z Lubczy w 1512 r. W 1514 r. rękopis został przekazany do monasteru supraskiego. Tu znajdował się do 1852 r. Następnie wysłano go do archimandryty Pawła Dobrochotowa (późniejszego biskupa pskowskiego i ryskiego). Przed 1882 r. trafił do Wileńskiej Biblioteki Publicznej. W 1915 r. został wywieziony do Moskwy lub Jarosławia. Do Wilna powrócił w latach 1945-1946 i trafił do Biblioteki Akademii Nauk Litwy im. Wróblewskich. Ibidem, s. 93; *Rękopisy supraskie w zbiorach krajowych i obcych*, red. A. Mironowicz, Białystok 2014, s. 197-201. Podobne manuskrypty były w monasterze Zaśnięcia NMP pod Pińskiem.

Relikwie świętego, które znajdowały się w monasterze ławryszewskim były dostępne wiernym do końca XVII wieku. Podczas wojny ze Szwecją z 1706 roku relikwie ukryto w ziemi, a klasztor zrujnowano. W latach 1775-1780 monaster został odbudowany, zaś w 1836 roku cerkiew monasterską przekształcono w parafialną.

Ponownie reaktywowanie monasteru nastąpiło na mocy decyzji metropolity mińskiego i turowskiego Mitrofana (Karsnopolskiego) 14 lipca 1913 roku. Wybudowano wówczas cerkiew św. Elizeusza. W 1915 roku w rezultacie najazdu wojsk niemieckich cerkiew i resztki budynków klasztornych spłonęły. Po pożarze relikwie Elizeusza Ławryszewskiego nie zostały odnalezione³⁹.

Z soborem 1514 roku wiąże się jeszcze jedno ważne wydarzenie. Obecny na nim książę Konstanty Ostrogski przed wojną z Moskwą i bitwą pod Orszą uczynił zobowiązanie, że w razie zwycięstwa wzniesie dwie murowane cerkwie: św. Trójcy i św. Mikołaja. Po odniesieniu zwycięstwa za zgodą Zygmunta Starego zobowiązanie to wypełnił. Obie świątynie były pierwszymi murowanymi prawosławnymi cerkiewiami od wprowadzenia zakazu ich budowy w 1413 roku⁴⁰.

Podsumowanie

Sobory wileńskie z lat 1509 i 1514 doprowadziły do usprawnienia funkcjonowania i organizacji wewnętrznej Kościoła prawosławnego oraz podniosły dyscyplinę i stan moralny duchowieństwa ruskiego. Sobór 1509-1510 roku ograniczał nadużycia i nieodpowiednie praktyki w Cerkwi prawosławnej (kupowanie katedr biskupich, stanowisk cerkiewnych niesubordynacja biskupów wobec metropolity, nieobecność władcyków na soborach, brak opieki duszpasterskiej nad świeckimi i duchownymi, samowola osób świeckich i ich ingerencje w sprawy cerkiewne, amoralność duchowieństwa). Podjęte ustalenia miały też na celu wzmocnienia władzy metropolity i władcyków w Cerkwi nad duchowieństwem świeckim i zakonnym oraz ograniczenia wpływu świeckich na życie wewnętrzne Kościoła.

Z kolei sobór 1514 roku kanonizował Elizeusza Ławryszewskiego i przez tę kanonizację doprowadził do rozwoju jego kultu na całym obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego. Sobór podkreślił też rolę świętych męczenników wileńskich, Antoniego, Jana i Eustachego. Żywot świętych Antoniego, Jana i Eustachego był powszechnie znany na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego. Męczeństwo świętych wileńskich było również znane na terenie Bizancjum. Patriarcha carogrodzki Filoteusz Czerwony (1354-1355, 1364-1376) sprowadził w 1374 roku relikwie świętych wileńskich do Konstantynopola. Z polecenia patriarchy w Salonikach Michał Balsamonos (Μιχαήλ Βαλσαμόνος)

Inwentarz monasteru leszczyńskiego z 1588 r. wymienia dwa *Prologi* na wszystkie dwanaście miesięcy. „Минская Старина”, вып. I, Минск 1909, s. 118.

³⁹ Арх. Николай, *Историко-статистическое Описание Минской иерархии*, Санкт-Петербург 1864, s. 131; A. В., Кузьмин, op. cit., s. 407.

⁴⁰ K. Chodynicki, op. cit., s. 80-81; A. Łapiński, op. cit., s. 133-134; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów...*, s. 164-166; W. Czermak, *Sprawa równouprawnienia schizmatyków i katolików na Litwie (1432-1563)*, „Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności” t. XLIV, Kraków 1903, s. 8, 9; J. Długosz, *Dziejów polskich ksiąg dwanaście*, t. IV, tł. K. Mecherzyński, Kraków 1869, s. 142-147; J. Strzelczyk, *Auf dem Weg zur Republik vieler Völker und Konfessionen: Katholiken und Orthodoxe in Polen im späten Mittelalter*, [in:] *Toleranz im Mittelalter*, hg. Von A. Patschovsky und H. Zimmermann, Sigmaringen 1998, s. 284-290.

napisał specjalny synaksarion ku ich czci⁴¹. Po upadku Cesarstwa Bizantyjskiego staraniem metropolitów kijowskich relikwie męczenników powróciły w końcu XV wieku z Konstantynopola do Wilna⁴².

Sobór doprowadził do integracji społeczności prawosławnej, czego najlepszym dowodem były obietnice księcia Konstantego Ostrońskiego ufundowania nowych murowanych cerkwi w stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Ważnym postanowieniem soborowym było podkreślenie rangi monasteru supraskiego jako monasteru patriarchalnego. Spośród grona jego mnichów wybrano ordynariuszy dwóch najważniejszych diecezji, ihumen Pafnucy Sieheń został biskupem włodzimiersko-brzeskim (1510-1522), a ihumen Jonasz (Иона) władką turowsko-pińskim (1518-1522).

SUMMARY

Antoni Mironowicz, Białystok

Vilnius councils from 1509 and 1514

Keywords: The councils of Vilnius, Orthodox Church, The Grand Duchy of Lithuania

Both councils of Vilnius, the first in 1509 and the second in 1514, greatly improved the functioning and internal organization of the Orthodox Church and strengthened the discipline and moral state of the Ruthenian clergy. The council of 1509-1510 led to a reduction of fraud and the various inappropriate practices prevailing in the Orthodox Church (buying cathedrals episcopal seats of the Orthodox Church, bishops being insubordinate against the metropolitan, the absence of lords on the councils, lack of pastoral care of the laity and clergy, lawlessness of the laity and their interference in the affairs of the Orthodox morality of the clergy). Arrangements were also made to strengthen the authority of the metropolitan and lords in the Church over that of the secular and religious clergy and laity in order to reduce the impact on the internal life of the Church. The council of 1514 canonized Elizeusza Lavryshevskogo and this new development of his canonization led to his worship among the faithful of the Orthodox Church throughout the Grand Duchy of Lithuania.

⁴¹ Ο νεομάρτυς Αντώνιος ὁ Καρεώτης, [w:] Αντώνιος Αιμίλιος Ταχιάος, *Άγνωστη Αθλώνιτες νεομάρτυρες, Αγιορειτική βιβλιοθήκη*, Άγιον Όρος 2006, s. 25; F. Miklosich, I. Müller, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, vol. I, Vindobonae 1860, s. 523-524; D. Baronas, *Trys Vilniaus Kankiniai. Gyvenimas ir Istorija*, Vilnius 2000, s. 200-243. Synaksarion, synaksariusz (gr. *Συναξάριον*, od słowa *συναγειν* – zbierać razem) – księga, zawierająca krótkie życiorysy świętych na każdy dzień roku liturgicznego (w roku przejściowym).

⁴² А. И. Рогов, *Литературные связи Белоруссии с балканскими странами в XV-XVI вв.*, s. 188-189; A. Mironowicz, *Święci w Kościele prawosławnym na Białorusi*, [w:] *Wilno i kresy północno-wschodnie*, t. I., *Historia i ludzkie losy*, red. E. Feliksiak, A. Mironowicz, Białystok 1996, s. 85-87; Ο νεομάρτυς Αντώνιος ὁ Καρεώτης..., s. 24-25.